

Het literair-medische humanisme bij Ludovicus Nonius (Luiz Nunez)

door

Dr. med. L. ELAUT

De kunst van het genezen, die met de negentiende eeuw de wetenschap van de medicijnen is geworden, heeft nooit meer de naam van een barokverschijnsel verdiend dan na de inzet van de Contrarevolutie. Met de zeventiende eeuw is, niet het minst in de Nederlanden, een denkpatroon aan bod gekomen dat onder de invloed van het allesoverrompelende humanisme, op de medische ideologie zijn stempel heeft gedrukt. Wat de wezenlijke inhoud van die geneeskunde betreft, was het ten onzent geen tijd van rijke aanwinsten.

Dat denkpatroon liet zich gelden in de geschriften en in de praktische verwezenlijkingen. Vele geneesheren die te Leuven of elders gestudeerd hadden, waren onder een dualistisch gesternte ter school geweest en konden maar moeizaam het paramedisch-humanistische stof van hun gewaad afschudden. Dat stof had als een stuifmeelwolk tientallen jaren rond en in de universiteiten gehangen en aan de atmosfeer een duidelijke kleur gegeven.

Het is niet moeilijk voor (Zuid) Nederland tal van medische humanisten aan te wijzen, die op het poëtische of literaire gebied sporen hebben nagelaten. Wij hebben destijds voor de stad Geraardsbergen en haar onmiddellijke omgeving¹, en voor de stad Brugge² op enkele onder hen de aandacht gevestigd. Wat zij tot de eigenlijke geneeskunde bijgedragen hebben, is zeer dunnetjes; zij verkeerden in velerlei geleerde cenakels, stonden in verbinding met de hoogstaangeschreven humanisten, zonden o.m. brieven naar en kregen er van Justus Lipsius en zijn vriendenkring. Zij waren meestendeels niet-konformistische geesten, ze schreven een onberispelijk Latijn, doceerden soms een tijdje op een universiteit, of waren hofarts, ze reisden veel, kwamen zowat overal, gaven een goede klank aan de vrij denkende geest van onze kontreien, leefden graag in de kontramine, of minstens in sterk contrast met hun medemensen en kollega's.

Maar hun geneeskunde was niet progressief. Zozeer waren zij behept met de geest van de artistieke renaissance, dat heel hun

(1) *Land van Aalst*, 1954, nr 6; 1956, nr 6.

(2) *Handel. Gen. Emulat. Brugge*, 1957, 22.

denkwereld, ook op het professionele gebied, afgestemd was op voorbeelden uit de klassieke oudheid van Griekenland en Rome.

Een van die originele, voor hun tijd, omgeving en beroep meest kenschetsende mannen was Luiz Nuñez (Ludovicus Nonius). Zijn familie was van het Iberische schiereiland oorspronkelijk en had een groot aantal artsen voortgebracht; zij studeerden te Salamanca, te Lissabon, te Coimbra en muntten uit in de wiskunde. De naam van een zekere Petro Nonius is verbonden aan een hulpschaalverdeling waarvan het denkbeeld van hem afkomstig is (1542).

Een spruit van de familie, Alvarez Nuñez diende in het Spaanse leger en kwam zo te Antwerpen; hij werd later hoogleraar te Leuven. Luiz Nuñez is de zoon van deze Alvarez en het is hoogstwaarschijnlijk dat hij te Antwerpen geboren werd, volgens sommigen zou het te Santarem in Portugal geweest zijn. Zijn geboortjaar staat niet vast, het moet zich omstreeks 1553 situeren.

Men weet van Ludovicus Nonius dat hij te Leuven in de medicijnen heeft gestudeerd en dat zijn leven zich in de Scheldestad heeft afgespeeld³. Over de datum van zijn overlijden tast men in het duister. Hij moet zeer oud geworden zijn, want in 1645, d.i. het jaar dat de laatste uitgaaf van zijn *Diaeteticon* verscheen, was hij nog in leven. Zo blijkt uit de Epistola Dedicatoria die in een zeer persoonlijke trant is geschreven.

Voor het beter begrip van de man en zijn werk is het lonend het tijds kader en het mensenkader even op te roepen binnen hetwelk Lud. Nonius heeft geleefd. Hij was te Antwerpen gevestigd, de meest met mannen van buitengewoon formaat bevolkte stad van Zuid-Nederland. Antwerpen stak toen Leuven naar de kroon; in het drukkersbedrijf van Kristoffel Plantin lag het brandpunt van die wedijver. Er heerste economische welvaart; het was de „siècle des gueux” door Eug. Baie zo schitterend beschreven.

Justus Lipsius leefde nog (1547-1606); deze classicus, filozoof, veel belezen man en pedagoog, was een soort van rationalistische kristen, die een ideaal van universele vrede en verdraagzaamheid voorhield en door zijn verblijf in Duitsland, Nederland, Italië, door zijn overgang van de ene belijdenis naar de andere met veel erudieten en wetenschapslieden in betrekking stond; Nonius kwam bij hem aan huis en was hem te vriend, en luidens een gedicht dat hij op Lipsius overlijden schreef⁴, heeft hij veel tranen over zijn vriend geplengd.

(3) *Biogr. Lexikon* IV, 1932, 392.

(4) Renatus Gherus, *Delitiae Poetarum Belgicorum*, Frankfurt 1614, III, 695. J. Lipsius, *Epistolae Selectae*, Paris 1610, 517.

Ook Lessius (1554-1623) was Nonius' tijdgenoot. Van deze apologetische teoloog, die bij de Contrareformatie nauw betrokken was, zal Nonius wel op zijn lange levensweg gehoord hebben; was hij overigens de schrijver niet van het *Hygiasticon*⁵, een half hygiënisch half moraliserend traktaat, waarmede hij in het spoor van de geneesheren liep zonder zelf medicus te zijn? Nonius en Lessius voeren met verschillende boten in hetzelfde kielzog van het literair-medische humanisme, al waren zij van een verschillende legering.

Was het humanistische Antwerpen één schittering, het medische Antwerpen kon daarnaast niets plaatsnemen dat het door zijn specifieke luister evenaarde. Al wat er geproduceerd werd, was, op een zeldzame uitzondering na, commentaar op werk van elders. Wie medisch iets betekende, toog naar het buitenland en ging daar tot een vreemde roem bijdragen. Bij de Baltische Zee o.m. vestigde zich aldus vanuit Antwerpen een medische as te Rostock, met Jac. Bording (1511-1560) en tal van anderen. Ging Mercator (1512-1594) naar Duisburg niet, Simon Stevin (1548-1620) naar Leiden, Dodoens (1517-1585) naar Wenen en Leiden, en was zestig jaar te voren ook Vesalius naar Italië niet gegaan, zoals Adriaan van den Spieghel het in 1616 deed?

Humanistische overvloed, medische verarming, humanistische pletora, medische berooidheid. In die omgeving stond Ludovicus Nonius, uitgerust met een medische opleiding die hij te Leuven was gaan halen. Leuven muntte toen uit door medische hoogleraren wier bekwaamheid kulmineerde in het commentariëren van de ouden, in het doen passen van wat ze zelf observeerden met hetgene de Grieken, Romeinen of Arabieren hadden te boek gesteld. Onder hen treft men tal van dichters aan, o.m. Petrus Castellanus (1515-1632), die bij elke gelegenheid klassieke Latijnse verzen schreven, zij lieten de medische wind waaien waar hij wilde zonder er hun zeilen naar uit te zetten. Vesalius was te Leuven moeten weglopen, Van den Spieghel (1578-1625) kon er niet aarden en de ontdekking van William Harvey werd er niet begrepen.

Naar Leuven kwam het medische buitenland niet om er zijn boeken te publiceren, men trok liever naar Antwerpen, bij Plantin en de Moerentorfs. Te Antwerpen ook liet Ludovicus Nonius zijn boeken drukken; hij trof er de beste uitgevers aan, hun bedrijf was een gonzende bijenkorf, waarom zou hij ook naar Leuven of naar een andere stad gaan om er zijn geestesprodukten op de Europese markt te brengen? Antwerpen bood bekendheid en had ruime afzetgebieden.

(5) Antwerpen, Plantin, 1613 en 1614

Een Gabriel Ayala (Antw. ?-1562) is de duidelijkste zestiende eeuwse eksponent van dat medisch humanisme te Antwerpen, hij liep helemaal in het poëtische vaarwater verloren, als epigrammendichter stak hij boven het gemiddelde uit, maar zijn medisch oeuvre is voor de geneeskundige praktijk van gener waarde⁶. Epigrammen met medische inhoud kunnen literaire pareltjes zijn, doch de eerste patiënt moeten zij nog genezen.

*

**

Laten we het werk van L. Nonius zelf bestuderen. In de *Biographie Nationale*⁷ heeft Ch. Piot de gegevens daaromtrent verzaamd. Er zijn te nauwernood zeven titels, die alle in de zeventiende eeuw vallen, wanneer de auteur de vijftig al goed voorbij was

Zijn eerste boek is een beschrijving van Spanje, met inwoners, steden, eilanden en stromen *Hispania sive populorum, urbium, insularum ac fluvium descriptio*, Antwerpen 1607; het rangschikt de schrijver onder de naturalisten en de aardrijkskundigen.

In 1620 brengt Nonius twee commentaren op het werk van de oudheidkundige, etser en schilder Hubertus Goltzius (overl. te Brugge 1583) dat in hoofdzaak de Romeinse keizers en Julius Caesar tot voorwerp had. Het gehele oeuvre van Goltzius werd in 1645 in een schitterende uitgaaf door de officina Plantiniana te Antwerpen in vijf folio's uitgegeven. Daar zal de toen tweeënnegentigjarige Nonius zijn humanistisch oog nog in verlustigd hebben.

Dat alles bevat niets geneeskundigs en bestrijkt uitsluitend het gebied van de literatuur en de kunstgeschiedenis. Uit een brief van J. Lipsius aan Nonius i.d. Leuven 21 september 1604, verneemt men overigens hoe de eerste de eruditie van de tweede weet op prijs te stellen, terwijl hij van de eigenlijke beroepsactiviteit van Nonius geen gewag maakt. Hoe zou hij ook?⁸

*

**

De geneeskundige geschriften van Ludovicus Nonius zijn drie in aantal.

Het eerste behandelt de steenziekte. Het behelst niets anders dan enkele brieven geschreven door de Antwerpse arts naar zijn vriend

(6) C. Broeckx, *Dissertation sur les Médecins-Poètes belges*, Antw. 1858, 11.

(7) T. XI, kol. 822.

(8) J. Lipsius, *Epist. Selectorum Centur. V, Oper. Omnia*, Antw. 1637, II, 242.

en kollega, Joh. Beverwyck te Dordrecht, waarop deze een antwoord verstrekt⁹. Beverwyck was een vinnig en gekultiveerd man, die op alles wat met de medicijnen iets had uit te staan op een gevatte wijze wist te reageren. De twee artsen kaatsten de bal van de hoofsheid naar elkander terug, wensen elkaar zoveel goede dingen toe, vragen de goden voor elkaar zoveel gezondheid, voor de medemens en zoveel vertrouwen in elkanders kunst en wetenschap, dat de brieven druipen van suiker en honig, het is barokliteratuur.

De steenziekte, haar oorzaken en behandeling was een van de lievelingsmotieven van elke zeventiende eeuwse arts, we zouden ze zelfs een van de voornaamste barokmotieven zonder meer kunnen noemen, want de steen is uit de medische kultuurgeschiedenis, en bij diegenen die ze hebben gestalte gegeven in de gewrochten van alle aard, niet weg te denken.

Nonius en Beverwyck maken van de steenziekte het welkome voorwerp van een gelegenheidskorrespondentie om vriendelijkheidjes uit te wisselen onder de vorm van mooie epistolaire stijlbloempjes. Dat de ene arts zowel als de andere voor de samenleving onmisbaar is, is hun wederzijdse overtuiging, en het zou een ramp voor het mensdom betekenen moest er één van beiden het tijdelijke met het eeuwige ruilen.

Het onderwerp was ook pertinent en aktueel: lijdt Beverwyck zelf niet aan de steen? Negen jaar lang had hij geen koliek meer gehad, maar in 1635 overviel hem de kwaal opnieuw, hij leed zeer zwaar, luchtte zijn gemoed bij Nonius en vroeg hem of er, naar zijn weten, niets nieuws op de therapeutische markt te koop was om voor de toekomst van die ellendige pijnen bevrijd te zijn. Per kerende post gaat Nonius' antwoord naar Dordrecht: kalmerende drankjes bevorderen de urinelozing, voorts kaasjeskruid, viooltjes, stokroos, kervel, en dies meer. Maar bovenal Spawater, niets is beter, moest er bij ons geen oorlog zijn die „universam Belgicam nunc occuparet" ik zou u aanraden te Spa zelf op drinkkuur te gaan. Wat de oorzaak van de ziekte betreft, houdt hij het nog altijd met Galenos.

De briefwisseling over de steen heeft, met tussenpozen, vijf jaar geduurd, zij eindigt in 1638. Beverwyck liet in dat jaar een boekje over de steenziekte verschijnen en zond een exemplaar aan Nonius¹⁰. Hij zou willen weten wat deze laatste erover denkt. Het antwoord luidt: het boekje zal de steenpatiënten uitnemende diensten bewijzen, het heeft maar één gebrek, d.i. te bondig te zijn. Be-

(9) Joh. Beverovicus, *de Calculo Renum et Vesicae Liber singularis*. Lugd. Bat. 1638, Elsevier, p.p. 214, 217, 226, 227.

(10) Joh. Beverovicus, *Exercitatio in Hippoer. Aphorismos de Calculo*, Lugd. Bat. Elsevier 1641, 182.

verwyck weet toch zoveel dat het voor hem een kinderspel was geweest, heel wat meer over de tekenen en de behandeling van de ziekte te schrijven. Onderwijl zijn wij uit dankbaarheid aan god Aeskulaap een haan verschuldigd (cfr. de passage uit Platoons *Faidoon*, waar Sokrates aan zijn leerling herinnert dat hij de god van de geneeskunde nog een haan verschuldigd is), omdat hij aan Beverwyck een goede gezondheid had geschonken die hem toeliet zo vlot ten gerieve van de zieken nuttige boekjes te schrijven.

De briefwisseling tussen Beverwyck en Nonius kan, qua tonaliteit, stijl en kunstwaarde, naast die van Erasmus en Lipsius gelegd worden. Zij behoort tot de literaire kleinkunst van de barok en blinkt uit door een geëxalteerde gevoelsuitdrukking; het luttele medische dat er in ligt, wordt er helemaal door verdoezeld.

Een veel belangrijker geschrift dan de steenbrieven is de *Ichthyophagia, sive de Piscium Esu Commentarius, Antverpiae, apud Petrum et Joannem Belleros, MDCXVI*, 176 blz., Index rerum 13 blz., 16 cm bij 10,5 cm.

Met dat boek staan we volop in de eruditie, die een van de voornaamste kenmerken van Nonius' oeuvre is, en waarvan hij reeds in zijn boek over Spanje metterdaad had blijk gegeven. En het is maar een voorgerecht, verklaart Nonius, want als dit eerste boek in de smaak van de tijdgenoten valt, zal hij heel de voedingsleer van de ouden in een veel groter boek uiteenzetten. Het zal geen modern geschrift over de voedingsleer worden, maar een volledig traktaat van wat de antieken ter zake dachten¹¹. De Voorzienigheid was de zestigjarige gunstig gezind, want het boek verscheen inderdaad tien jaar later, in 1626, met een programma dat in 1616 uitgestippeld was.

De *Ichthyophagia* zou, blijkens de titel, een boek over het vleeseten, het visdieet, of minstens over de medische indicaties van het viseten moeten zijn. Bij nader toezicht is het dat niet, of slechts voor een gering deel. Het gaat er inderdaad zo toe, dat het grootste deel van de tekst aan de natuurhistorie van de vis wordt gewijd, en helemaal achteraan wat over de voedingswaarde van die vis, over zijn nut cq. zijn ongeschiktheid bij sommige ziekten of spijsverteringsdefekten wordt meegedeeld. Het gehele is tenslotte een verzameling van excerpten uit Griekse en Latijnse schrijvers die alle over de vis handelen, en door Nonius door een eenvoudige

(11) cfr. het woord tot de lezer in de *Ichthyophagia*.

maar rake bindtekst worden verenigd.

Wij vinden de *Ichtyophagia* van Nonius een merkwaardig boek, het laat een indruk van schoonheid na. Tweeënveertig hoofdstukken lang brengt het een grote hoeveelheid gegevens over alles wat met de vis iets heeft uit te staan, zelfs Plinius, de grootste erudiet van de oudheid met zijn encyklopedische kennis, gaat erbij verbleken. We vermoedden niet dat bij het viseten zoveel feiten, omstandigheden en personen konden betrokken zijn. Het begint al bij de Egyptenaren, de Syriërs en de oudste Grieken die zich uit schroom voor de goden van visgebruik onthielden, bij hen was de vis als het ware geheiligd. Ook Putagoras was die mening toegeedaan en Ploetarchos zegt het hem in zijn *Symposiaca* na.

Nonius is in zijn citaten van een onevenaarbare exaktheid, en bij de menigvuldig aangehaalde teksten ontbreekt nooit de opgaaf van de bron. Hij doet zich als een geroutineerd en nauwgezet schrijver voor, men kan hem nooit op een vergissing betrappen, met Herodotos, Straboon en de vele anderen is hij vertrouwd door jarenlange lectuur.

Nonius is een man van grote belesenheid; hij moet vroeg met het aanleggen van zijn dokumentatie begonnen zijn en veel literatuur doorgewerkt hebben. Het boek verscheen in 1616; hij was al in de zestig, wat de aanzienlijk somme bronnen enigszins verklaart. Tegenover alles staat hij toch kritisch en zeer laat vormt hij zichzelf een mening, die hij dan als de kern van zijn betoog verdedigt.

Hij staat namelijk op het standpunt dat viseten goed is, en de gezondheid niet schaadt (kap 8). Hij put zijn argumenten uit vele auteurs, uit door anderen neergeschreven beweringen, uit Aristoteles, Plinius, St.-Hieronymus en de zestiende-eeuwer Pierre Belon (1517-1564). Hij weegt het voor en het tegen af en staft zijn konklusie met evenveel citaten, maar niet met feiten uit eigen waarneming. Galenos met *De Alimentorum Facultatibus* (kap. 27) brengt het alles bekronende slot, en veegt de bezwaren van de tegenstanders weg; Nonius onderschrijft het met een apodiktische uitspraak (blz. 36). Alles bij hem berust op autoriteitsgeloof, het spreekt veel luider dan de klinische ervaring, die hij toch als medicus zou moeten opbrengen.

Nonius is onuitputtelijk. Hij spreekt over visvijvers, visrijke of visarme stromen, over visvangst, over vismarkten en het daar heersende geraas, over de spraakvaardigheid van de visvrouwen, over de visserijwetten, over de visprijzen in de loop van de tijden, over de veertigdaagse vasten met zijn visgerechten, over de aanvoer van vis, over de visetende volken, over de zee- en riviervis, over de schaaldieren en slakken, over het pekelen en marinieren van vis.

Hij moet ook een fijnproever geweest zijn, want hij weet de uiteenzetting in zekere mate te kruiden, het zijn zelfs de enige persoonlijke toontjes die er in doorklinken. Het eten van vijgen of noten na een visgerecht b.v. zou buitengewoon lekker zijn en bovendien uitstekend voor de gezondheid.

Het grootste deel van de *Ichtyophagia* wordt ingenomen door een systematische studie van de vissen die voor de voeding in aanmerking komen, in totaal 37 soorten. Vooraan staat de lijst met hun Latijnse, Griekse, Italiaanse, Spaanse, Franse en Nederlandse naam. Het zijn de soorten die thans in onze streken algemeen op de markt komen, zowel zoetwater- als zeevis. De uiteenzetting wordt hier en daar onderbroken door een bereidingswijze of een gerecht, waarbij over de etymologie wordt bericht. Nonius ontpopt zich daarin als een schander taalkenner, Grieks, Latijn en moderne talen hebben voor hem geen geheimen, om zijn mening te staven heeft hij zich veel opzoekingen getroost. Onnodig te zeggen dat Aristoteles met zijn *Historia Animalium* om de hoek komt kijken, dat de natuurhistorische en aardrijkskundige kennis van Nonius rijkelijk uitgestald wordt. Onder de Latijnse dichters genieten Juvenalis met zijn satiren, en Martialis met zijn epigrammen, de voorkeur; Horatius wordt nooit overgeslagen, evenmin Ausonius en Ovidius, alles en allen waar een visluchtje aan zit, verschijnen op het appel. Maar ook de moderneren die al eens over vis en viseten geschreven hebben, Fracastoro, Fuchs, Belon, Gesner.

Een van de boeiendste kapittels is het negenendertigste, waar over het pekelen en marinieren wordt gesproken: „salamentum” is daarvoor het Latijnse woord. Nonius brengt alles te berde wat hij daarover bij antieke en recente auteurs gelezen heeft, het anekdotische, het folkloristische, het literaire, het gastronomische, maar het medische moet men met het vergrootglas zoeken.

De atmosfeer die over het negenendertigste (en veertigste) hoofdstuk hangt, moge volgend citaat weergeven: Apud Germanos vero, Gallos ac Belgas, ex Salmone lautissima parantur Salsamenta: pinguis enim est minimeque durus piscis. Sed Halecum incredilis copia, vulgo Harengi dicti, stato tempore, Cimbrico Oceano erumpens Salsamentorum officinas complent, atque ex Belgica in universam Europam transmittuntur. Similiter etiam Asellorum (kabeljauwachtigen, zoals schelvis en wijting) immensa copia partim sale conditur, partim vento et Sole duratur, ex quibus lauta Salsamenta parantur, qua universae Germaniae in usu sunt (blz. 161). Waar, in dit verband, de grenzen van Belgica liggen, kan betwist worden, we geloven dat ze meer op Noord- dan op Zuid-Nederlands gebied betrekking hebben.

Wanneer men Nonius' beschrijving van Spanje leest, en daarna de *Ichthyophagia* ter hand neemt, kan men moeilijk aan de indruk ontkomen dat er een innerlijke verwantschap tussen beide boeken bestaat. Het eerste is geografisch en naturalistisch, het beschrijft mensen en dingen, landstreek en klimaat; het tweede beschrijft met de pen van dezelfde naturalist visaangelegenheden waar de medicus in 't voorbijgaan wat medische beschouwingen aan vastknoopt, die evenwel in het gehele verloren lopen.

De *Ichthyophagia* kan niet als een geneeskundig geschrift bestempeld worden, wel als een kleine, merkwaardige visencyclopedie, waar we de aandacht van de natuurhistorici kunnen op vestigen.

*

**

Wat behelst het door Nonius reeds in 1616 aangekondigd en in 1626 verschenen dieetboek?

Ludovici Nonni, Medici Antverpiensis DIAETETICON sive de Re Cibaria Libri IV. Secunda Editio et Auctior, Antverpiae. Ex Officina Petri Belleri, MDCXLV. Epistola Dedicatoria, Ad Lectorem, Argumenta. Nomenclator, XXII + 526 blad., 1905 cm x 15,5 cm. De bibliografen geven voor de eerste uitgaaf 1626 aan¹². We hebben de tweede uitgaaf, van 1645 ingezien, zij was door de auteur, na negentien jaar, bijgewerkt.

Wat we over de algemene strekking van de *Ichthyophagia* zeggen, laat zich voor dit uitgebreid dieetboek herhalen: een maximum paramedische eruditie met een minimum geneeskunde. En dat geneeskundige is op een schaarse uitzondering na van antieke oorsprong. De grote autoriteit die de knoop doorhakt is altijd Galenos, hoewel Hippokrates de grondlegger van Nonius' algemene voedingsleer is. De Arabieren worden pro memorie genoemd, doch moeten wijken voor de arts uit Pergamon.

De vier hoofdstukken van het *Diaeteticon* handelen over: 1) de plantaardige spijzen; 2) de vleesspijzen; 3) de visspijzen; 4) de dranken. Het hoofdstuk over de vis is niets anders dan de *Ichthyophagia*, met toevoeging van enkele kapittels over inktvissen.

Onder de dieetboeken spant het *Diaeteticon* van Nonius in opzicht van encyclopedische lading zeker de kroon. We hebben de auteur al meermaals met Plinius vergeleken, het moet ten aanzien van dit dieetboek herhaald worden. Maar eender welke encyclopedisch aangelegde geest zou het gekund hebben, en het moest geen medicus zijn om een boek als dit te schrijven. Het zit stampvol

(12) *Biogr. Nat.* XV, 1899, 822.

met de meest universele gegevens over voedingsmiddelen die uit allerlei uiteenlopende bronnen werd samengelezen, maar het houdt geen leefregels of dieetvoorschriften voor die door de auteur op empirische, proefondervindelijke of klinische gronden als de beste verdedigd worden.

Moet Plinius het voor Nonius afleggen, dan heeft de Antwerpse arts met de Romein dit gemeen, dat ze beiden zeer onderhoudend schrijven, men leest ze vlot en kan moeilijk afscheid nemen van hun meeslepend proza dat zoveel onvermoede en ongehoorde dingen onder de gespannen aandacht brengt. Een hoofdstuk dat in dit opzicht als kenschetsend mag genoemd worden is dat over de lijsters (lib. II, cap. 30) : het is filologie, aristotelische natuurhistorie, Horatiaanse spot, moderne ornitologie, antieke en moderne gastronomie, krijgsgeschiedenis, met Pliniaanse citaten die de lijster als een uitstekend middel tegen darmkoliek loven en daarvan enkele bereidingswijzen aangeven, met daartegenover een Galenisch citaat dat tot meer omzichtigheid maant, vermits de vogel slechts in een eenvoudig sausje gekookt met voordeel kan gegeten worden. Een maximum eruditie, naast een minimum geneeskunde.

Andere merkwaardige kapitels zijn die over de schildpad (lib. III, cap. 39) waar niets medisch bij aan te stippen is, dat over de wijn (lib. IV, cap. 8) waar slechts wat algemeenheden in voorkomen met tal van citaten, maar geen enkel medisch ; dat over het bier, met zijn geschiedenis, vanaf de oude Egyptenaren tot aan Erasmus, met enkele beschouwingen over de dronkenschap die de hersenen bedwelmt : veel wetenswaardigheden maar geen geneeskundige realia die de artsen iets positiefs voor hun praktijk bijbrengen.

Alleen het laatste hoofdstuk van het boek, over het gerstewater, heeft een duidelijke medische inhoud. Vanaf het begin luidt het al : *saluberrimus ptisanæ usus in acutis morbis, ab omnibus medicis celebratur, adeo ut nihil in medicorum libris frequentius occurrat, ptisanæ mentione, eius tamen præparatione nihil pene ignotius ; nam cum conficiendi ratio vulgata esset, supersederunt veteres, vel neglexerunt parandi eius modum docere, quod paucis nunc præstare conabor.* Over de bereidingswijze van het gerstewater wordt alles aangehaald wat Nonius gevonden heeft, zodat het in de plaats van een bondig een lang uitgesponnen relaas is, waar men moeilijk uit wijs geraakt. Wat Nonius zeer belangrijk acht, is de primauteit van de therapeutische waarde van het gerstewater, die aan Hippokrates toekomt, te verdedigen tegenover diegenen die ze aan de Arabieren toeschrijven. Het was een kolfje naar zijn hand het aandeel van Avicenna, van Mesuë, van Averroes, van Avenzoar en de andere Arabische medische schrijvers

nauwkeurig uit te pluzen. Hier en daar zit er wel wat medisch tussen waarmede de artsen een beetje voordeel kunnen doen, maar het gehele staat nogal ver van een volwaardig dieetboek.

*
**

Samengevat kan het œuvre van de Antwerpse arts Ludovicus Nonius als een lezenswaard doch een aan de geest van de zeventiende eeuwse stagnerende geneeskundige opvattingen gebonden werkstuk bestempeld worden. Het is zeker in de Nederlandse medisch-literaire produktie een van de door het humanisme meest gekontamineerde gewrochten. Niets erin is progressief, het teert uitsluitend op de geneeskunde van de ouden, de auteur gaat daar zelfs prat op.

In de geschriften van Nonius is geen klank te vernemen van wat zich al jaren over heel Europa op het medische gebied aan het afspeelen was. Niets over de merkwaardige sinds een eeuw verworven anatomische aanwinsten, niets over de ontdekking van de bloedsomloop (in 1628), die met de Galenische fysiologie *tabula rasa* had gemaakt, niets over de chirurgie van Ambroise Paré, niets over de in zijn buurt levende en werkende medische ruitenbreker en chemische vuurvreter Jan-Baptist van Helmont. Het lag misschien allemaal buiten zijn belangstellingssfeer, maar de geest van een streven naar vernieuwing is hem vreemd.

Nonius heeft met de *Ichthyophagia* en het *Diaeteticon* wel een paar geschriften voortgebracht die de humanistische literatuur van de zeventiende eeuw kenmerken, maar zij typeren niet minder, en in pejoratieve zin, de geest die de geneeskunde ten onzent in dezelfde periode bezielt. Men bevond zich nog in de winterslaap waar de middeleeuwen het medisch denken hadden in vastgeklonken. Ten overstaan van de medische diagnostiek en de medische therapeutiek zijn de geschriften van Nonius regressief. Zij brengen de arts en zijn praktijk terug naar de oudheid, tot in het onredelijke toe.

De renaissance, in de etymologische betekenis van het woord, weerspiegelt zich in Nonius' œuvre: terug naar de oudheid, uit liefde voor de oudheid. Het kan misschien lofwaardig schijnen, maar het brengt de geneeskunde geen baat bij, en de geneeskunde is toch een kunst en een wetenschap met vooruitstrevend karakter. Deze vooruitstrevendheid heeft Nonius zeker niet opgebracht.

In Zuid-Nederland was het toen geen creatieve tijd voor de medicijnen. Nonius past uitstekend in dat tijds karakter en hij heeft

het met zijn eigen bouwstoffen helpen konstrueren en zijn karakter bepalen. Hij en al zijn geestesgenoten, die hier legio zijn, waren behept met een renaissancegeest die zich blind staarde op de oudheid en daar alleen de bron van elke medische vooruitgang zocht. Hun progressief zijn bepaalde zich tot een grondige assimilatie van de antieke geneeskunde, het kwam zelfs tot geen wens om er uit los te komen.

In alle andere landen van West-Europa was er veel aan 't gisten en roeren in de medische opvattingen, het leidde tot een volkomen ommekeer in de ideeën en tot het afzweren van de antieke geneeskunde. Leuven heeft dat alles met gekruiste armen aangezien en het gebeurende onverschillig opgetekend, terwijl Leiden in de muur van de traditionele stagnatie bressen aan het slagen was. Mannen als Jan Swammerdam (1637-1680), Antonie van Leeuwenhoek (1632-1723), Franciscus Sylvius (1614-1672), Reginier de Graaf (1641-1673), Cornelis Bontekoe (1647-1682), Antoon Nuck (1650-1682), en later Herman Boerhaave, zeggen op zichzelf aan elke geneesheer wat veelzijdige aanwinsten daar geboekt worden. Leuven heeft niets daarnaast gelegd dat er tegen opwoog.

We menen het literair-geneeskundige humanisme o.m. bij Ludovicus Nonius voldoende ontleed te hebben om het te mogen bestempelen als een van de hoofdsymptomen die het medisch denken in Zuid-Nederland karakteriseren. Het was eilaas geen symptoom van bloei, maar van stremming op de loop van de toch immer en ondanks alles progressief evoluerende geneeskunde. Het is een epifenomeen geweest, een soort waterloot, die uit slapende adventiefknoppen wild opschiet, maar de groei van de grote stam toch niet kan verhinderen.

De oorzaken van die wilde groei liggen verbonden met historische uit velerlei kulturele-politieke gebeurtenissen voortvloeiende factoren. We vermenen dat die oorzaken niet van alles wat hier in de zestiende eeuw op het politieke, sociale en economische vlak is voorgevallen, kunnen losgemaakt worden. Het geneeskundige vlak is, zomin als welk ander vlak, unidimensionaal.